

ZA VOJSKOM OSTAJAĆE GAR I PISKA

Ta ista godina bi crna i za vladika i za Crnu Goru.
Prokukaše ljudi u kamenjaru.

Lele nama među stijenama!

Ko će nas dozvati, ko li sazvati iz ovih udolina i rupa?

Ej, da je tu vladika naš mladi, pa da se uz njega kao
ljuti čičak pripijemo!

Ko će nam grudi u jednu stijenu sliti, ko izrazdvajanu
i zakrvljenu Crnu Goru izmiriti?

Ko će nas vojnike u vojsku jednodušno da zbije, ko da
nas rasporedi i da blagoslovi naše kremenjače i jatagane?

Ljudi, braćo, da nam je tu vladika naš junačni, ne bi nas
gavranovi gladni proklinjali!

Od Skadra se podiže oblak bijelih čalmi, za crnogorske
oči taman i zloslutan.

Mahmut-paša Bušatlija krenu veliku vojsku. Gotovo
obnevidio od mržnje i želje da već jednom do kraja razori
nepokornog susjeda i da zasnuje svoju moćnu državu, on
se iznenada i naglo otisnu prema crnogorskim brdima.
Iznenada? Od njega se napad mogao uvijek očekivati –
svake godine, svakog mjeseca, svakog osvita. Ali baš
stoga što su mu se neprekidno i pozadugo nadali, ovaj
napad učini se Crnogorcima nekako neočekivan, olujan.

A bilo je rano ljeto – tek procvjetali divlji narovi i prek-
rile se zelenilom njivice, malene i obzidane kao gumna.

Bušatlija je nosio sa sobom sultanovo naređenje za napad, a imao je i svoj lični izgovor – kao da je neko tražio od njega razloge i opravdanje za pohod na Crnu Goru. U maju mjesecu tražio je da se Crnogorci ponašaju kao raja i da pošalju ljude koji će mu graditi ratne lađe. Na njegov poziv ne pomače se nijedna noga. I on je, eto, pošao da kazni te neposlušne gorštace – snilo mu se da polaže pravo na njihove glave i domove i krupnozglobne ruke, koje se bezvoljno savijaju čak i oko svoje «malo muke», oko dlana njivice, oko struka loze ili vazda žednog korijena smokve.

Blizu Žabljaka, koji se kočoperi na isturenom čuviku, gdje se miješaju, izlivaju i granaju vode iz Jezera i Morače, kod mjesta Linjac, prevede Mahmut-paša svoju vojsku, oko trideset hiljada probranih ratnika. On dijeli vojsku nadvoje i svojem bratu određuje mjesto sastanka – neka ga čeka tri dana na Njegušima.

Guvernador Radonjić još prije boja ostade bez pola vojske – otpor bješe presahnuo u nekim plemenima i nahijama; potkupljeno oružje ostade da visi o klinu ili bi sakriveno. I on dijeli svoje ratnike na dva odreda: jedan će poći u sretanje pašinom bratu, a on se sa hiljadu boraca upućuje da presiječe staze Mahmut-paši.

U sam osvit jurišaju Crnogorci na pašine jaramaze. Nižu se naleti jedan za drugim – pet složnih kliktaja, pet juriša i mnoštvo turskih leševa na poljani. Još bi Crnogorci nalijetali na turske položaje, nalijetali možda beznadno, ali se podiže neviđena oluja – vjetar i oblak zališe kišom oči boraca, uz munje i tutanj potekoše mutni potoci. Mač iz oblaka razdvoji dvije zakrvljene vojske i pri tom bi nepravedan: onu malobrojnu satjera da uzmakne. I sutradan, i tako još tri dana, Crnogorci su izlijetali na put osvajačima, koji su ostavljali za sobom krvav trag. I najzad malakšaše crnogorski juriši; to je bio znak poraza i osipanja.

U jednom čovjeku planu ponos.

Ne predajmo se Bušatliji! Ljudi, junaci moji izgubljeni – ovamo!

Uz njega stade još nekoliko boraca. Petar Andrijin Strugar, sa još sedam drugova, zapade na jednom čukaru pod Pavlovom glavom i tu dočeka napadače. Otvari se boj, neravan, očajnički. Oko Petra padaju saborci, po njemu kljuju rane, a on se drži. Tako padoše svi – nema više ni glasa otpora. Sam Petar, pod teškim ranama, zavuče se ispod ploče obuzete rastinjem. Turska noga minu preko njega. TONUĆI u neznan, on se zareče da će svetiti junake koji uz njega mrtvim ustima rekoše Bušatliji – ne. Svetiće ih dokle mogne mahati, a mahaće dok mu se dah ne prekine.

I pašin brat se s teškom mukom probijao naprijed, dok i pred njegovim stopama ne prestade svaki otpor. Kivan zbog osjetnih gubitaka, on spaljuje usputna sela – Velestovo, Čevo, Čekliće, Kosijere. Zatim se okrene k Njegušima da sačeka Mahmuta.

A paša je već stigao na Cetinje. Prva pomisao: iskaliti svoj bijes, ostvariti želju za koju mu se činilo da je tinjala još od pradavnih vremena u njegovim precima; naredi da se zapali Cetinjski manastir.

Suknu tmasti dim ispod samog Orlovog krša, a okolo već plamte seoca u kamenjaru. U svježe cetinjsko predvečerje paša sjedne pod brijest, zaiska bocu ljute komovice i šaku maslina i stade ćutke gledati crvene odsjeve po stijenama iznad Čipura i Grude. Bio je najzad zadovoljan – vrisnuo bi i zaigrao u kakvom kolu, ali se ipak čini sabran i u sebi snuje i raspreda teške vjekovne raspred. I čini mu se da je danas porazio i stare Nemanjiće i Crnojeviće, da ispod manastirskog sljemena gore sada svi Petrovići i sve njihove vladike, svi Radonjići i njihovi

guvernaduri, a tu uz njega sjedi i sehiri već davno mrtvi Ćuprilić, koji se na ovom istom mjestu nekad grijao manastirskim plamenom. Uvjeren je: to se on sada sveti i samom vladici Danilu za istragu poturica od prije osamdesetak godina i konačno sabija u zemlju tu raj, koja je nekako uspijevala da se poslije svakoga pohoda i paljevine opet uspravi i okopirka i zapjeva uz gusle i započne udarat u temelje svojoj državi – u zao čas im i gusle i država, poslije Bušatlije ni trava im se neće omladiti s prošleća!

Čuje se kao neka piska u zidinama – to sigurno cvile sveci na ikonama, to cijuče posvećeno ulje u kandilima. Veliko pašino tijelo potresa se, nabori sala podrhtavaju od jeze. Eno, krst se ruši s visoke manastirske kule, krst se ruši s tankoga zvonika, krst roni u prah s Orlova krša, krst pada na tijesnu poljanu cetinjsku. Gdje si, vladiko, da ti bradu osmudim na plamenu tvoga manastira!

Ostade mu samo jedna neispunjena želja. Kad je kretao u pohod, činilo mu se da je bolje što vladika nije doma već negdje u dalekom svijetu. A sad mu je žao što nije tu – ako ga ne bi mogao uhvatiti, ako ga ne bi u boju rastrgnuli, bar bi ga nagnao da gleda ovu pokoru i da boluje bez lijeka naspram ovoga ognja lijepoga, i da svisne negdje u trnjaku među kamenjem.

I još jedna mu je žalost na srcu – Radonjić mu ne pade u šake.

Do paše doprije glas: guvernadur se povukao k Njegušima, gotovo bez vojske, tek s nekoliko glavara: odmah je pohitao svojoj kući, sve što je imao iznio iz nje i sklonio negdje – ko će prebiskati ovo vrletno stijenje; onda je dovaljao jednu bačvu praha i uždio je pod svojim rođenim sljemenom – nije dozvolio Turcima da se naslade spaljujući njegov dom. Paša se na to jetko osmjehnu: te da

nam je lakše. A misli neprekidno na tog ponositog Radonjića i u sebi mu gotovo zavidi – taj je raskrstio sa svojim ognjištem i vinuo se nekud prema gorama, ostavljajući ognjenu poruku saplemenicima i svima Crnogorcima i Brđanima, čak i onoj četvorici bezimernih crnogorskih glavara koji poljubiše pašin skut i dragovoljno pristadoše da koračaju pred turskom vojskom. Ta četiri stvora, koje je paša obdario dukatima i pojasevima od svile, ta četiri stvora sad mu izgledaju nekako jedna i bezvrijedna i on bi se najradije lišio njihova prisustva – neka ih stoga odmah pošalju kućama, a on će uzeti dvadeset drugih starješina kao taoce i nametnuće toj svojeglavoj raji da plaća danak i iskaće od Njeguša hiljadu sedamsto dukata harača – oni su mu najviše zla zadali i najljuće rane nanijeli.

Svu svoju srdžbu paša je podnio pod grlo Katunjani-ma. Onih nekoliko dana, dok se ljuti turski osinjak uzvijao oko Cetinja i po Njegušima bili su tome narodu teži nego ikad ikakva pokora. Mnogi domovi bjehu pusti, narod odbjegao u planine. A paša se šepurio, s konja naređivao da gologlavi Crnogorci padaju na koljena i zanosio se mišlju da je već stao nogom na prvu stepenicu ka visinama carstva koje će za sebe osvojiti. Obećao je veliku nagradu onome ko bi mu doveo guvernadura živa ili donio njegovu glavu.

Ali i dani su hitro bježali u goru.

Znao je da u ovoj zemlji nikakva vojska ne može dugo ostati, jer nema o čemu da živi ni sam ovaj živalj. Stoga je gotovo za svakim pješakom išao po jedan konj, natovaren tainom i drugim potrebama. No, i to se sve brzo istanjilo.

Vidi da mu se već valja vraćati prema Skadru, i to – ako se može – kraćim putem, ponad mora i preko Bara. Od Mlečića je tražio dopuštenje da povede vojsku preko

zemlje na koju su oni položili svoju lukavu ruku. Jasno je osjetio da su mu nerado dozvolili da prelazi preko njihove granice i da su to učinili više od straha pred tolikom silom – nek prođe, neka ga đavo što prije i što dalje odnese, ali neka najprije obeća da će hoditi s mirom i da nikakvo zlo neće nanijeti njihovim suditima.

Paša je odmah dao to obećanje. I krenuo je iz Crne Gore, naoko krotak i smiren, kao kakav veliki osvajač koji je zadovoljan svojim pobjedama. On je želio da u prvi mah tako izgleda. Naredio je prednjim odredima da prolaze mirno, da nikoga ne diraju i da se čak prave kao da su prijatelji tome narodu čija su sela nanizana u planinskim pristrancima više mora. Ali, on sam kao da nije bio sit nasilja, kao da je ostao nešto dužan samome sebi – osjećao je da ga vlastita krv zove i mami na krv.

To su upravo bili dani ramazana, kad Turcima ispucaju usne od žeđi, kad se grlo zapali u topli ljetnji dan, pa grudi usplamsaju bijesom i oči se zakrvave.

Mora biti da je paša i stoga bio kao naklan vuk. Primoravao je seljake da napuštaju svoje njive i da idu pred njim kao putovođe, iako se put znao i prethodnice se jasno vidjele.

Zaustavio se kod jednog manastira. Vidio je kaluđera s dugom bradom i prstom mu dao znak da priđe. Onda je mahnuo sabljom i odrubio mu glavu. Krupna i krvava, otkotrljala se niz tvrdu ledinu i sva se obmotala vlasima brade.

Uzbuni se okolni narod. Glas glasu:

Ovo je prevara!

Izdadoše nas Mlečani!

Počela je sječa!

I sam paša počeo je da gazi nedužne ljude!

A Bušatlija je nadirao preko Paštrovića i tražio da mu

glavari toga kraja odmah pristupe. Evo im riječi: primiće ih kao prijatelje i ljude poštovanja dostojne; on ne trpi samo kaluđere i hajduke.

Mučeni sumnjom, oni se ipak sakupe i krenu paši u sretanje – neki s darovima oskudnim, dohvaćenim na brzinu, a neki i sa skrivenim oružjem (kao da su slutili da idu u goste zlome gostu svoga kraja i plemena).

Videći ih sakupljene, paša im uz ciničan osmijeh poželi dobrodošlicu, pa naglo zapita:

Jeste li ikad držali stranu Crnogoraca u borbi protiv Turaka?

I ne čeka odgovor, već naređuje da se svi što prije pogube – on je pri putu, nema vremena da se dugo mota oko sitnih poslova.

Pop Andrović, koga nazvaše novim Obilićem, bješe ispod pazuha sakrio malu pušku. On je trgne prema pašinim prsima, ali – slaga puška-nevjernica. Još jedan Paštrović obrnu grlić k paši. Ta puška ne slaga, ali paša ne pade od nje – zakloni ga svojim tijelom jedan odani rođak.

Blijed i srdit, paša je gledao kako mu rođak izdiše pred nogama i vikao:

Sjecite! Satirite! Palite!

I nastade sječa Paštrovića. Nešto puškonoša priteče u pomoć glavarima i začu se boj, neravan i kratak. Pade preko stotinu paštrovićkih glava, a žene i djecu niko brojio nije. Ta nejač uzalud je bježala prema mletačkoj galiji koja se ukotvila naspram pašine vojske. Galija je ostala nijema – niti pruži pomoć onima koji su se golim jataganima probijali kroz turski gustiš naviše prema planini, niti pruži ruku da prihvati stravljenju decu i žene koje su skakale u more. Topovske cijevi sa galije ćutke su gledale šta čini vjerolomni paša i njegova soldačija, a mornari su pokrivali oči rukama.

Nedaleko od obale dizalo se iz vode ostrvo Katič. Ono je zvalo k sebi ugrožene. I otisnulo se nekoliko čamaca, prepunih nejači. Odraslija djeca zaplivaše prema ostrvu. Tamo je bila nada za spas; tamo je tiho žalo, nešto južnog rastinja, tamo je kamenjar sa zmijama, kojih se toga dana niko nije bojao.

Sirotinjska nada kratkog je daha.

Prema Katiču zaplivaše mlađi Bušatlijini zulumčari, s noževima i jataganima u zubima. Sječiva su najprije bila slana od modre vode, a zatim se Katič prekri piskom i lele-cima.

Pri stranama su gorjele kuće. Vojnici su satirali ljetinu, lomili smokve i loze, vršljali s konjima po nepožnjevenu žitu.

I kad najzad minuše k jugu, ostade za njima pustoš i tuga, kao da je grad prekršio svaku granu i ranio svaki list, i kao da je kivna munja sasjekla pitomo primorsko pleme.